

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ, МАЙСТЕРНОСТІ, ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

УДК 371. 134

© 2014

Бойченко В.В.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті обґрунтовано важливість професійного педагогічного мислення для ефективної діяльності вчителя. Проаналізовано погляди науковців на основні якості та властивості, наявність яких забезпечує високий рівень педагогічного мислення вчителя. Простежено зміни, що відбувалися в характеристиках цього мислення протягом другої половини ХХ – початку ХХІ століття. З'ясовано, що важливою ознакою професійного педагогічного мислення в сучасних умовах вважається його аксіологічна складова, яка забезпечує ставлення вчителя до своєї педагогічної діяльності та до учнів як до особистісної цінності.

Ключові слова: професійне педагогічне мислення, вчитель, якості, властивості, вміння, цінності, навчальний процес.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Зміни, що відбуваються в системі освіти, необхідність запровадження інноваційних підходів до організації та реалізації навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах, постійне оновлення змісту освіти, висувають підвищені вимоги до особистості вчителя, розвитку його професійного мислення та практичних умінь.

Ефективність педагогічної діяльності значною мірою залежить від сформованості в учителя професійного педагогічного мислення – узагальнюючої характеристики, яка базується на ґрунтовних знаннях щодо особливостей цієї діяльності, забезпечує узагальнене й опосередковане відображення професійної реальності, адекватне висунення і вирішення професійних завдань. Професійне педагогічне мислення віддзеркалює специфіку сприйняття, уваги, уяви, пам'яті вчителя, особливості його емоційно-вольової сфери.

Педагогічне мислення не є вродженою якістю, його формування розпочинається ще під час навчання майбутнього вчителя у вищій педагогічній школі, а подальше вдосконалення відбувається у процесі безпосередньої професійної діяльності.

Притаманні сучасній вищій освіті трансформаційні процеси, спрямовані на посилення особистісно орієнтованого підходу до підготовки вчителів, урахування індивідуальних особливостей кожного з них. Для успішного виконання цього завдання необхідно володіти інформацією щодо змісту цих особливостей та їхнього впливу на готовність студентів до навчально-виховної роботи в школі і, зокрема, володіння педагогічним мисленням.

З огляду на це, актуалізується необхідність виявлення тих якостей і властивостей, наявність яких може свідчити про сформованість у майбутнього вчителя професійного педагогічного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... У науковій літературі набули визнання різні підходи до визначення сутності поняття „професійне педагогічне мислення”, виокремлення важливих для нього особистісних якостей, окреслення провідних функцій.

У працях Д. Вількеєва, Ю. Кулюткіна, Є. Рогова, В. Сластьоніна наголошується на тому, що міра сформованості педагогічного мислення дає змогу охарактеризувати рівень готовності вчителя до навчально-виховної роботи у школі.

Науковий доробок Ф. Гоноболіна, Н. Кузьміної, Г. Сухобської, Л. Мітіної присвячений обґрунтуванню творчого характеру мислення та виявленню одиниць мислинневої діяльності вчителя, опису особливостей його інтелектуальних умінь, визначенню структури процесу мислення.

Якості та функції педагогічного мислення досліджуються О. Анісімовим, Б. Безруковою, Д. Кирносом, Н. Кузьміною, Ю. Кулюткіним, Б. Ліхачовим, А. Марковою, О. Орловим.

Професіоналізація педагогічного мислення майбутнього вчителя спрямована на розвиток у нього певної сукупності якостей і практичних умінь. У науковій літературі не склалося єдиного погляду на змістове наповнення цієї сукупності.

Формулювання цілей статті... Мета статті проаналізувати складові професійного педагогічного мислення, виокремити ті з них, які набули найбільшого визнання серед науковців минулого і сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження... Розуміючи під професійним мисленням педагога специфічну розумову діяльність з узагальненого відображення об'єктивних характеристик педагогічного процесу, моделювання детермінованих специфікою педагогічних явищ, цілей навчання і виховання, його професійним досвідом, Д. Вількеєв особливо наголошує на рефлексивності як здатності вчителя до пізнання внутрішнього досвіду та самого себе [2].

Свою класифікацію якостей мислення та пов'язаних із ним професійних умінь педагога запропонувала Н. Кузьміна, акцентуючи на таких, як оригінальність (самобутність, своєрідність, нешаблонність мислення);

інтуїтивність (здатність приймати учня як особистість, суб'єкта пізнавальної діяльності); моральність (віра в можливість учня, вміння виявляти розуміння і надавати підтримку); почуття гумору (здатність бачити і розуміти смішне) [4].

Зазначаючи, що категоріальні структури мислення дають змогу організувати та осмислювати інформацію, що надходить, а практичне мислення формує своєрідні „категоріальні межі”, що забезпечують регуляцію внутрішньої та зовнішньої діяльності педагога, Ю. Кулюткін до важливих якостей педагогічного мислення відносить: кмітливість, діалогічність, аналітичність, технологічність. Саме ці якості, на переконання науковця, забезпечують здатність педагога швидко усвідомлювати та вирішувати завдання; уміння мислити послідовно, формулювати помірковані, доказові умовисновки; вміння детально аналізувати факти та явища, проектувати і переносити задум у педагогічну діяльність [5].

У працях В. Сластьоніна стверджується необхідність володіння вчителем здатністю синтезувати та моделювати об'єкти і явища, культуровідповідністю для досягнення свого соціокультурного і професійного досвіду у контексті освітньої парадигми; обстоюється теза про те, що специфіка педагогічного мислення визначається, з одного боку, особливостями мисленнєвої діяльності педагога, професійною спрямованістю пізнавальних процесів, а з іншого – конструктивно-перетворюючими особливостями, осмисленням кожної навчально-виховної ситуації, оперативним вибором і реалізацією оптимального варіанту її вирішення [11].

Базуючись на таких ідеях, В. Сластьонін виокремлює рівні професійно-педагогічного мислення, подаючи до кожного з них відповідну характеристику:

1. Методологічний (стратегічний) рівень – пов'язаний із педагогічними переконаннями, “педагогічною чуттєвістю”, цілеспрямованістю і результативністю педагогічної діяльності.

2. Тактичний рівень – уміння педагога конструювати педагогічний процес, визначати систему перспективних ліній, розробляти програму розвитку особистості дитини.

3. Рівень оперативного мислення – активізує знання загальних закономірностей педагогічного процесу, вміння застосовувати ці знання на практиці.

Б. Ліхачов серед якостей педагога, що визначають його професійне мислення, важливе місце відводить динамічності (здатність до своєчасної відмови від старих, стереотипних положень, відкритість до прийняття нових ідей, покладання їх в основу регуляції відносин з учнями) та далекоглядності (вміння передбачати наслідки педагогічних впливів, запроваджувати прогнозування майбутнього) [6].

Щодо критеріїв, за допомогою яких можна виявити рівень сформованості у вчителя професійного педагогічного мислення, Б. Ліхачов деталізує їх у певних здатностях, до яких відносить:

- здатність аналізувати виховні явища та факти в їхній цілісності та взаємозв'язку;
- здатність простежувати зростання ефективності педагогічних впливів;
- здатність співвідносити педагогічні дії з цілями та результатами навчання і виховання;
- здатність використовувати в педагогічній мисленнєвій практиці всі типи і способи мислення;
- здатність розрізняти педагогічну істину і недоречності;
- здатність шукати нові підходи, узагальнення, дії;
- здатність відмовлятися від традиційних шаблонів і стереотипів, шукати нові критерії оцінювання;
- здатність виявляти мисленнєву гнучкість та ініціативність [6].

Заслужують уваги погляди на професійно-педагогічне мислення, запропоновані В. Краєвським. Визначаючи це поняття як здатність до прогнозування, вміння поєднувати теоретичний аналіз і практичне мислення, дослідник наголошує на необхідності розгляду його в контексті конструктивно-діяльнісного підходу та методології культури. Остання передбачає сформованість у педагога методологічної рефлексії, здатності до наукового обґрунтування, критичного мислення, творчого застосування певних концепцій, форм, методів пізнання, управлінських умінь, конструювати власну дослідницьку діяльність [3, с.16].

Звертаючись до аналізу інтелектуальних рис характеру вчителя, Н. Степанова виокремлює з-поміж них такі, як: педагогічна спрямованість мислення, логічність розуму, образність і самостійність мислення, здатність швидко вирішувати завдання, кмітливість, глибина і широта, гнучкість і критичність розуму, здатність до педагогічного прогнозування. Дослідниця переконана, що наявність тих чи інших властивостей мислення визначається рівнем розвитку професійної майстерності вчителя, насамперед його мислення [12].

Педагогічна майстерність забезпечується розумовою самостійністю, тобто вмінням аналізувати, відображати і прогнозувати власну діяльність та діяльність інших. Мисленнєві дії з прогнозування забезпечують сформованість уміння передбачати результати своєї діяльності, прогнозувати характер і процес розвитку різних явищ. Учитель має заздалегідь передбачати, які методи, прийоми і засоби навчання допоможуть плідно розв'язати проблему, передбачати результат і шляхи його досягнення, вміти подумки вибудувати моделі можливих нових стереотипів поведінки у процесі спілкування, намітити прогностичні рішення нових ситуацій, які можуть виникнути [1].

Погляди А. Орлова щодо якостей і вмінь, які характеризують педагогічне мислення, набули конкретизації у розробленій ним рівневій структурі цього феномену. Про низький рівень педагогічного мислення, на його думку,

свідчать: відсутність уміння застосовувати теоретичні знання для аналізу практики, труднощі у формулюванні педагогічних завдань, шаблонність у роботі. Середній рівень, на якому утворюються початкові вміння систематизувати, узагальнювати одержані знання, використовувати їх на практиці; усвідомлена особиста педагогічна позиція, але, яка не є достатньо стійкою; окремі творчі елементи в педагогічній роботі. Високий рівень передбачає сформованість усіх названих ознак [8].

Ототожуючи педагогічне мислення із здатністю вчителя аналізувати педагогічні ситуації, виокремлювати і вирішувати професійно-педагогічні завдання, А. Орлов акцентує на провідній ролі у цій діяльності професійних ціннісних орієнтацій, мотивів та педагогічної рефлексії. Він стверджує, що всі ці властивості у сукупності забезпечують аксіологічну спрямованість такого мислення, оскільки на їх основі відбувається процес усвідомлення вчителем педагогічного змісту конкретної ситуації.

На важливості аксіологічної спрямованості професійного мислення вчителя наголошує А. Самойлов, розглядаючи її як „систему професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій учителя, що визначають особливості аналізу ним педагогічних ситуацій і виокремлення педагогічних завдань, а також впливають на характер його педагогічної діяльності” [10, с. 148]. Основними компонентами аксіологічної спрямованості професійного мислення названо такі типи ціннісного ставлення: до педагогічної професії; до педагогічної діяльності; до особистості учня; до педагогічних знань; до самоосвіти.

Свою класифікацію вмінь та якостей педагога, що характеризують його професійно-педагогічне мислення, пропонує О. Рацікуліна [9]. Якщо орієнтуватися на визначені нею рівні (учнівський, методичний, пошуковий, методологічний) та компоненти (теоретичний, емоційно-особистісний, професійно-практичний) готовності студентів до реалізації такого мислення, можна припустити, що найбільш важливими серед цих вмінь і якостей є: стійка асиметрична гармонія різних властивостей професійно-педагогічного мислення, узагальнено-діалектичний, рефлексуючий стиль мислення; культура мислення, стабільна спрямованість на розвивальну освіту та самоосвіту; вміння розробляти власну концепцію професійно-педагогічної діяльності, вільно варіюючи та вдосконалюючи принципи і способи її розвитку [9, с. 64].

Розробляючи модель професійно-педагогічного мислення вчителя, О. Лопанова визначає такі його складові:

- професійні цілі, образи, плани (уособлення спрямованості особистості педагога);
- світогляд, методологія, досвід, принципи (концептуальна складова);
- оцінювання ситуації, логіка, рішення (елементи інтелекту, мовлення, довільної пам'яті);
- інтуїція, інсайт, евристика (відчуття та ухвалення рішень на емоційному рівні);
- погляд, постава, мовлення, емоції (сприйняття і вплив на учнів) [7].

Між усіма складовими встановлено тісний взаємозв'язок, що забезпечує реалізацію функцій професійного педагогічного мислення, а також дає змогу визначити критерії та показники його сформованості. До таких критеріїв і показників О. Лопанова зараховує:

- уміння вибудовувати пізнавальну діяльність (самоуправління пізнанням через засоби, методи і форми; система категоріальних знань; сформовані розумові якості);
- уміння виявляти педагогічну позицію в умовах вибору (повага до особистості дитини, вирішення педагогічного завдання на засадах суб'єкт-суб'єктного підходу);
- уміння обирати оптимальний варіант вирішення педагогічної ситуації (адекватне оцінювання власних дій і вчинків учнів та педагогів; моральне ставлення до учнів, доцільність дій і рішень);
- уміння оперативно здійснювати перенесення категорій в умови вирішення завдання (вміння реалізовувати створену модель, своєчасно вносити до неї корективи; гнучке володіння категоріальними знаннями в конкретній ситуації, спокійна переконаність у доцільності власних дій);
- уміння проектувати педагогічний процес відповідно до цілей навчання (потреба у цілеосмисленні; формулювання завдань різного рівня; внутрішня (особистісна) мотивація діяльності; чітка стратегія власної освіти; володіння методами моделювання педагогічного процесу);
- уміння виявляти в конкретних педагогічних ситуаціях суперечності та обґрунтовувати розв'язання педагогічної проблеми освітньою концепцією (володіння теорією розвивального навчання на рівні дій; володіння методологією і технологією педагогічного дослідження; вміння осмислювати педагогічний досвід).

Висновки... Проведений нами теоретичний аналіз поглядів науковців на якісні та практико-орієнтовані характеристики професійного педагогічного мислення вчителя засвідчують наявність у його складі широкого кола якостей, властивостей, вмінь. Якщо розглядати ці характеристики в історичній ретроспективі, можна констатувати не лише поступове збільшення їх кількості, а й конкретизацію проявів, наповнення відомих раніше вмінь новим змістом, що враховують сучасні вимоги до професійної грамотності, компетентності педагога. Водночас слід зазначити підвищення ваги конкретних вмінь, доповненням їх якісним, та ціннісним аспектами, які в минулі роки виступали або самостійними елементами, або загалом випадали з поля зору. Важливим аспектом професійно-педагогічного мислення постає гуманістична складова, що зорієнтовує процес навчання і виховання на суб'єкт-суб'єктних, діалогічних засадах, за яких і вчитель, і учень є рівноправними учасниками педагогічного процесу.

Література

1. Брушлинский А. В. Мышление и прогнозирование / А. В. Брушлинский. – М. : Мысль, 1979. – 230 с.
2. Вилькеев Д. Педагогическая психология / Д. Вилькеев. – Казань : ТГГПУ, 1992. – 228 с.
3. Краевский В. В. Концептуальность курса педагогики как условия формирования у будущих учителей конструктивно-деятельностной позиции / В. В. Краевский // Педагогика как наука и учебный предмет. – Тула : Изд-во ТГПУ, 2000. – Ч.1. – 217 с.
4. Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Н. В. Кузьмина. – Л. : Наука, 1985. – 32 с.
5. Кулюткин Ю. Н. Индивидуальные различия в мыслительной деятельности взрослых учащихся / Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобская. – М. : Педагогика, 1971. – 111с.
6. Лихачев Б. Т. Педагогика: курс лекций / Б. Т. Лихачев. – М. : Прометей, 1993. – 528 с.
7. Лопанова Е. В. Критерии оценки профессионального мышления педагога / Е. В. Лопанова. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: gentocs.ru/docs/index-18174.html?page=5
8. Орлов А. А. Профессиональное мышление учителя как ценность / А. А. Орлов // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 63-68.
9. Ращигулина Е. Н. Современные подходы к исследованию профессионально-педагогического мышления и средства его развития у студентов вуза / Е. Н. Ращигулина // Вестник ОГУ. – 2005. – № 9. – С. 62-68.
10. Самолов А. С. Развитие аксиологической направленности профессионального мышления будущих учителей в контексте требований ФГОС ВПО-3-го поколения / А. С. Самолов // Вестник ОГУ. – 2013. – № 1 (5). – С. 147-152.
11. Слостенин В. А. Методологическая культура учителя / В. А. Слостенин, В. Э. Тамарин // Советская педагогика. – 1990. – №7. – С. 82-88.
12. Степанова Н. А. Развитие прогностического и конструктивного компонентов профессионального педагогического мышления будущего учителя на занятиях по психологии : дисс... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Степанова Наталия Анатольевна. – Калуга, 2003. – 188 с.

Бойченко В.В.

Характеристики профессионального педагогического мышления учителя: теоретический анализ

Обоснована важность профессионального педагогического мышления для эффективной деятельности учителя. Проанализированы взгляды ученых на основные качества и свойства, наличие которых обеспечивает высокий уровень педагогического мышления учителя. Мы проследили изменения, происходившие в характеристиках этого мышления в течение второй половины XX – начала XXI века. Выяснено, что важным признаком профессионального педагогического мышления в современных условиях считается его аксиологическая составляющая, которая обеспечивает отношение учителя к своей педагогической деятельности и к ученикам как к личностной ценности.

Ключевые слова: профессиональное педагогическое мышление, учитель, качества, свойства, умения, ценности, учебный процесс.

Boichenko V. V.

Description of teacher's professional educational thinking: theoretical analysis

The article deals with pedagogical thinking formation among the students of pedagogical high school and clears up the essence of pedagogical thinking as professional competence of the teacher. On the basis of analysis of philosophical, psychological and pedagogical literature essence of concept professional and pedagogical thought. The importance of professional and pedagogical thought for effective activity of teacher is grounded. The looks of researchers on basic qualities and properties, the presence of which is provided a high level of professional and pedagogical thought of teacher are analysed. Changes which took place in descriptions of this thought during the second half of XX – the beginning of XXI century are traced. It is found out, that in modern terms the important sign of professional and pedagogical thought the aksiological constituent which provides attitude of teacher toward the pedagogical activity and to the pupils as to the personality value is considered. On the basis of the psychological and educational research analysis the concepts of pedagogical thinking and system of pedagogical thinking formation is given.

The scientific views on the quality and practice-oriented characteristics of professional pedagogical thinking of teachers prove the presence a wide range of qualities, properties, skills in its composition. If considering these features in historical retrospective review, we can state not only a gradual increase in their number, but also the concretization of manifestations, filling previously known skills with a new content, taking into account modern requirements to professional skills, competence of the teacher. An important aspect of professional and pedagogical thinking arises humanistic component that orientate the process of training and education on the subject-subjective, the dialogue principles in which the teacher and the student are equal participants in the educational process.

Key words: professional and pedagogical thought, teacher, qualities, properties, abilities, values, educational process.

Подано до редакції 07.04.2014

УДК 378:[371.134.035.5:331.101.1]

© 2014

Букатова О.М.

ЕРГОНОМІЧНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті йдеться про ергономічну готовність майбутніх учителів технологій до педагогічної діяльності в умовах сучасної модернізації вищої освіти. Також було охарактеризовано та проаналізовано компоненти ергономічної готовності майбутніх учителів технологій під час проведення занять в ЗНЗ та в позаурочний час.

Ключові слова: ергономічна готовність, педагогічна діяльність, педагогічні технології компоненти ергономіки.